

villámló képsorban olyan láttató erővel megjeleníteni a világ egy részletét, amelyben a valóságos tárgyak alakot váltanak, félálomködben ragyognak, s nemcsak önmagukért állnak a versben: olyasmit mondanak el szerelemről, időről, a lélek megnevezhetetlen vágyairól, szorongásairól, amit másképpen, fogalmi eszközökkel, magyarázatokkal bizonyosan nem lehet:

*Hiába-nyár zokogja zöld halálát
Május gyerekeit szélroham veri le
klorofil tengeren kék láva bugyborékol
dőndül veres harang nap torkolattüze
uszályok menekülnek egy hófehér mezőn
bukdácsoló tevék észak oázisába
pettyes benzinevő disznó rőfög a kipkop
esőben kaszálógép hátán ül a kanász*

De jellemző ez a néhány sor abból a szempontból is, hogy hogyan elegyít Kormos a már-már nagyon is átszellemült zengésbe váratlanul egy profánul prózai akkordot. Az úgynevezett költői és a nyers-humoros, a légies és a vaskos, a szépen szárnyaló bel canto és a szándékosan meg-megbotlatott forma keverési aránya az NN *bolyongásai*-ban megváltozik: az árvaság, a keserűség hangjai egyre mélyebbre húzódnak, s egyre jobban benövik őket a jókedvű, játékos elemek. Talán ösztönös védekezésül: mintha Kormos a zsigereiben érezte volna, hogy már csak mulatni van ideje.

ALFÖLDY JENŐ

Jóslás a mi időnkről

BEVEZETÉSFÉLE CSOÓRI SÁNDOR KÖLTÉSZETÉBE

Első kötete, az 1952-es keltű *Felröppen a madár* verseit Csoóri Sándor nem tartotta méltónak arra, hogy szerepeltesse a *Jóslás a te idődről* 1979-ben megjelent válogatott verseinek sorában. Nincs miért fennakadni ezen —, Ady Endre első két verseskönyve, a *Versek* és a *Még egyszer* (néhány kiforrott, szép verssel) ugyancsak a költői életmű függelékébe került. Csoóri melleleg, második könyve, az 1957-es *Ördögpile* kiadásakor, megközelítőleg annyi idő, mint Ady az Új versek napvilágot láttakor: huszonzét esztendő. Ilyen alapon Csoóri nem nevezhető „későn érő költőnek” — de „korán érőnek” még kevésbé mondható.

Pályakezdő éveinek viszonylagos elhúzódása azonban egész más okból történt, mint Ady esetében. Adynak azért volt szüksége ily hosszas készülődésre, mert a századfordulón — először a vidéki szerkesztőségekben, majd a fővárosban sem sokkal kevésbé — mérhetetlenül provinciális helyzetből kellett fölemelkednie arra a magaslatra, ahonnan európai távlatokban szemlélődhetett. Újságíróként sokkal — hét-nyolc évvel — előbb sikerült ezt fölérnie, mint költőként; elég volt hozzá a tehetség, tájékozottság, bátorság, és amit javarészt otthonról hozott, pompás nyelve. Ahhoz, hogy költői stílusa is kibontakozzék, mindezek mellett még sok mindent el kellett sajátítania. A költői önművelés mesterségbeli szempontjainál is fontosabbnak vélem a tapasztalást és a növekvő belső biztonságot — hiszen roppant arányú köl-

tészte a kiemelkedő lírai személyiség legfőbb támpillérének nyugszik. Ez nála annyi, mint fejedelmé, ugyanakkor trónfosztottá és önkéntes száműzötté válni, politikában, szerelemben, magyarságban és európaiságban; a Minden Titkok beavatottja lenni, — hogy az Én: Ady Endre azt jelentse, amit jelent. Úrrá kellett lennie az urak Magyarországon és akivül — erkölcsileg is, önérzetében is urabbnak dzsentri-nél, arisztokratánál.

Csoóri Sándornál egészen másról van szó, noha az ő esetében is a történelem dörögte el a döntő érvet, hogy csak az ötvenes évek második felében váljon önmaga által mindig vállalható költővé, s azután is mindig mindent előlről és újra kezdő, lemaradásokat pótló, esendőségeket megvalló költő legyen; hogy a nép küldöttéként a saját megtett útjából is általánosítani tudó értelmiségivé alakuljon. S ekként, mégis, vagy éppen ezért, a korszak előtt járjon. Jóslata pedig a maga „idejéről” — a közösség „idejének” elérkezését ígérje.

Adyval nem azért hasonlítom össze, hogy újabb rágódnivalót kínáljak a meddő és gyermekded kérdésre, hogy „mekkora költő”. Az irodalom története nemcsak művek egymásutánja, stílustörténeti eredetkutatás és fejlődéstörténet, hanem tapasztalat is; az pedig arra való, hogy éljünk vele a magunk hasznára. Ady neve azért kínálkozott s kívánczolt ide, mert mint az ő költészetében, Csoóriéban is a költői személyiség „gyémánttengelye” körül forog a világ. (A pontosság kedvéért: ez József Attila szava.) Csakhogy: ez a két költői „világ” épp az ellenkező irányban forog a lírai személyiség tengelye körül. Adynak mítoszi méretűvé kellett stilizálnia egyéniségét ellenfeleivel — a vezetésre, országlásra nem méltó urakkal — szemben. Csoóri-nak viszont azért kellett és kell megküzdenie, hogy az előtte föllépő költőnemzedék — Juhász Ferenc, Nagy László — költői forradalma után visszahelyezze a politizáló, protestáló, az élet fontos dolgairól, közösségről, szerelemről beszélő lírai személyiséget a hétköznapiakba. Ehhez pedig nem a „nagy formátumú”, hanem a mindenképp hiteles lírai hős kivívása szükségeltetik.

Alaphelyzetét az határozta meg, hogy föllépése a személyi kultusz és a sematizmus éveire esett. Amikor a helyzet tarthatatlanságáról meggyőződhetett, az ő válasza nem az volt, hogy elforduljon a politikától, hanem megkereste a személyére szabott tennivalókat. Számára is 1945-tel kezdődik az új történelmi időszámítás, de a cselekvés ideje csak 1957 táján jött el. Vagy legalábbis: a harc azért, hogy cselekedhessék. (Úgy, ahogy ezt később a *Nyolcvan huszár* című film forgatókönyv-írójaként oly szépen ábrázolta.) 1957 után, a társadalmi forradalom második hulláma őt is magával ragadta, s szolgálta is erejétől telhetően a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ügyét, különös tekintettel a változások „emberi oldalára”, a humanitárius szempontokra. De a közművelődés és az erkölcs forradalma, az új típusú közösségi ember kialakítása beláthatatlanul hosszabb folyamat, mint a társadalom szerkezeti vázának átépítése. Az igazi feladatokat Csoóri — elődeitől is, kortársaitól is jól megkülönböztethetően — a hétköznapi életben megnyilvánuló citoyeni magatartás folyamatosságában s következetességében találta meg. A személyiség, mint ontológiai, etikai és esztétikai érték, ennek a magatartásnak megfelelően vált költészeté tengelyévé. Ez a lírai személyiség nem vezérekedő, hanem „bensőből vezérelt”, közösségi és demokratikus. Amellett jobban emlékeztet a citoyen plebejusi-demokratára változataira, mint arra, aki — mint például Ady Endre — nemesi vagy éppen fejedelmi gesztusokkal is élt. Csoóri Sándorban — szókincsében, költői magatartásában, egész stílusában — a parasztközösségek hagyományait tudatosan megőrző szocialista citoyen típusát ismerhetjük föl.

A citoyen szó — tükörfordítása szerint — „városi embert” jelent. Az ókori Athén „zoon politikon”-jának azonban a szó politikatörténeti értelmében sokkal inkább megfelel; eredetére nézve a francia polgári forradalom „polgártársával” vált egyértelművé. Szabad, egyenjogú választópolgárt jelent; államférfit, a szó közemberi értelmében. (Jellemző történelmi viszonyainkra, hogy mi a vezetőt nevezzük „államférfinak”. Ezért kell most ehelyett a francia „citoyen” megjelölést használnom.) A citoyen olyan állampolgár, aki történelmi távlatokban az állam megszüntetésére

rendeltetett. A citoyen a nem hivatásos politikus, aki azonban a magánéletével is politizál. Pontosan azért, mert a köz érdekét a magánérdek fölé helyezi. Ennélfogva, ha művész, az individualista embereszménynek megfelelő „önmegvalósításnál” fontosabbnak tartja, hogy műveivel, azok által szolgáljon másokat, segítse a bajbajutottakat, a hátrányos helyzetűeket, az igazságtalansággal sújtottakat. (Mindez persze saját maga is lehet.) A citoyen sosem fog lemondani egyfajta messianizmusról, de sosem tekinti öncélnak a saját messianisztikus szerepét. A citoyenség nem válhat *szereppé*, mert a szerepjátszás az individualista művészet önmeghatározása, vagy a citoyeni művészre szórt rágalma. (Esetleg, mint Horváth János esetében, aki folytonosan Petőfi „szerepjátszásáról” beszél, jóhiszemű tévedés, olyan emberé, aki nem lépheti át a saját árnyékát.) A citoyen jelszava: „szabadság, te szülj nekem rendet” — és ezt a mondatot nem hajlandó megfordítani; a rend célja a szabadság, a szabadság pedig egyértelmű „gyönyörű képességünkkel”, a renddel, tehát nem a rend alárendeltje.

Csoóri Sándor költészetében a szocialista citoyen formálódik szüntelenül, az nyilatkozik meg és az éli át magányossága tragikumát.

Föliidézem Király István Ady-monográfiájából, mit jelent a citoyen a polgárosodó társadalomban, hogy összehasonlíthassam vele a mai, szocialista citoyent. „Mindenekelőtt ott élt Adyban az a fajta magány, melyet Petőfi *Apostol*-a fogalmazott meg először nagy erővel az irodalmunkban: ott élt benne a demokratikus forradalmár általános jellemző *citoyen-magány*. A polgári átalakulás plebejus harcosait gyakorra elérte ez a hazátlanság, s éppúgy, mint Petőfit, elérte Adyt is. Hiszen a burzsoázia sosem a világ gyökeres megváltoztatására tör, mindig csupán a saját véges osztálycéljait kívánja megvalósítani: a demokratikus rend következetes harcossá, a citoyen, a maga álmaival éppen ezért előbb vagy utóbb, de magára marad: különccé válik egyezkedni kezdő társai között.” Csoóri is magányos, de egészen más-hogyan: arctalanabbá vált az ellenfél, intézmények, fedőnévek mögé bújt, nem mutatkozik meg személyesen a technokrata, a bürokrata, a giccsemler, a sznob. Hiszen az ő korában nem annyira a másfajta személyiséggel, mint inkább a személytelenséggel muszáj megküzdeni. „Ellenfelek hiányában vagyok elszomorítóan magányos” — írja egyik prózájában.

„Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék” — mondta Petőfi, több mint százharminc évvel ezelőtt. Nagy László és Juhász Ferenc uralkodóvá tette a népet a költészetben, mint ihletőt, mint stílus-teremtőt ízlést, mint lírai hőst —, de közben eltávolodtak mindennapjainktól. (Nagy László élete végén megújult szenvedéllyel szólalt föl közügyekben.) Csoóri Sándor a mindennapi életünkben részt vevő népi hőst — most már: a szocialista citoyent — valósítja meg.

*

Verseskönyveinek egy része már címével jelzi a küzdelmet a kollektív személyiség önmeghatározásáért: *Menekülés a magányból* (1962); *Második születésem* (1967); *Jóslás a te idődről* (1979). A *Párbeszéd, sötétben* (1973) és *A látogató emlékei* (1977) dialektikusan kiegészítik ezt a jellemvonást, a nyilvánosság hiány állapot szerűségének, illetve a megtett útra való visszatekintésnek címszóként kiemelt motívumával.

Az 1957-es *Ördögpile* versei már egyértelműen a közösségi ember tudatosságával építkező költőt mutatják: „Tornyos fényfám fölcicmázom (...) s alárokam a kerek Földet, / ajándékként ígért jövőnket, / kicsomagolt vad álmainkat, / értük vérző halottainkat, / lemondásaink jaj-nyugalmát.” A társadalom nagy terveire úgy mond ünnepélyes *igent*, hogy közben számonkéri az ártatlanul odavetett áldozatokat és a fájó lemondásokat. Ebben az ellentmondásos lelkiállapotban ő maga így jelenik meg a költeményben: „Aztán majd én is alá állok / és míg a borzas fényesség lobog, / gajdoglatok, mint kancsal pásztorok” (*Karácsonyi készülődés*). Vagyis: József Attilá-s groteskséggel ábrázolja önmagát, mint aki egyszerre panaszolja és megmosolyogja saját esendőségét, vakmerő álmodozását.

A mások sorsának átvállalása, a közéletből, a történelemből kiszorultak, a reá-szorulók rossz közérzetének átélése folytonosan figyelmezteti arra, hogy költői szándéka és a valóságos gyakorlat között alig áthidalható szakadék támadt; a pusztá részvét nem elégítheti ki, tettekkal pedig nem segíthet úgy, ahogyan szeretne. S ez azért gyötri, mert semmi sem áll tőle távolabb, mint a képmutatás. (Márpedig legalább a Petőfi-centenárium óta tudjuk, micsoda ügyeskedések történnek azzal a céllal, hogy költőink igazsága önmaga ellen fordulhasson — elég, ha Babits *Petőfi koszorúi* című leleplező költeményére emlékeztetnek. Vagy arra, hogy az ötvenes évek elején mindaz, ami a fanu népevel történt, milyen éles ellentétben állt a nép igazáért síkra szálló költőink tanításaival.) Csoóri egyik legszebb korai verse, a *Motyogók*, a társadalmi feszültségek jeladása: magányosok, hajszás életűek, megaláztottak, idegileg tönkrementek Arany János *Hidavatásába* illő, látomásszerű felvonulását adja; a magukban beszélők, a gondjaikat másokkal megosztani nem tudó magányosok láttán úgy érzi, „(...) megszólít hangos gondotok — / azt mondjátok, mit nékem kéne, / ha üvöltök, ha dadogok”.

Minthogy a képmutatás áll tőle legtávolabb, azt is ábrázolja másutt, hogy néha szeretne szabadulni önnön küldetésé, magaválasztotta feladata terhétől. Ezt először közvetett formában fogalmazza meg: „A faluvégi Krisztus, ki halt kereszthalált, / példaként fonnyad el, mint megfeszített virág. (...) De néha nyers kölyök, ki kószál egymaga, / megáll előtte, nézi, bennreked a szava, / zúgnak fülében bűnök, félelmek, ösmesék / és mint ki az egészszól egyetlen szót sem ért, / követ ragad a földről, a Szenvedőhöz vágja / s elszalad, elszalad, de hallja hét napig: / valaki nagyon jajgat a sárga csöndű nyárban.” (*Falusi délután.*) A belső kötelezettség pillanatnyi feloldását is hálásan nyugtázza: „Boldog vagyok, mert szép a nyár / s végre nyűg nélkül lehetek. / Ahhoz se kell most értenem, / mit a világból megvetek.” (*Pihenés patakparton.*) Hite és jóhiszeműsége, hogy az ország minden keserű tapasztalata ellenére a jobbulás felé halad, nem hagyja el: reménykedik, hogy majd ismét „országos jóhírt, derűs órát” vihet szülőföldjére, a parasztembereknek (*Szülöttemföld, zörrenni hallak*).

A „szavazópolgári” értelemben felfogott citoyeni magatartása először a *Carmina burana* című korai versében — mindmáig egyik legfontosabb költeményében — fogalmazódik meg. Itt mondja ki határozottan, hogy teljes intenzitással akar élni, veszélyeket, hátrányokat vállalva; a „veszélyesen élni” elvet — mely, ne ütközzünk meg most ennek nietschei eredetén — úgy fogja föl, mint Bálint György; önmagát veszélyezteti, nem ó akar másokra „veszélyesen” élni: „ott gyúlok föl, hol kedvem tönkre megy, / ott éledek, hol mások föllazulnak, / borért és bánatért vagy altatókért nyúlnak.” A művészvilágtól sosem volt idegen a bohémság, a mámorkeresés, a műalkotásnak sokban kedvező önkívület mesterséges előállítása. Csoóri azonban becsületbeli ügynek tekinti, hogy élete ne megfutamodás, hanem részvétel legyen, ezért utasítja el magától a „bort”, az „altatót”. Nem értek egyet azokkal a teoretikusokkal, akik a bohém művészt sommásan a kispolgár legveszedelmesebb változatának tartják; ilyen alapon Adyt is, Baudelaire-t is igen kedvezőtlenül kellene megítélnünk. Adynak arra volt szüksége, hogy az élet fejedelme legyen a kis- és nagyurak országában, s amikor azt mondja, hogy „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál” — a *megélt* életet helyezi a mű fölé. Csoóri sokkal inkább a *jövendő* életet, a valóságosnál különönbet állítja be a versnél előbbrevalónak: „Mihelyt megtanulnék élni, lemondanék az irodalomról” — mondja a *Második születésem* kötet utószavában. *Nekem most elég, hogy sűt a Nap* című versében ezt olvashatjuk: „Nem akarok semmire emlékezni, / csak arra, ami ezután lesz, ami ezután lehet. / Fejet hajtok jövődő létem előtt, / mert az még nem én vagyok, az még a mindenség maga.”

Ady „kétlelkűsége” megengedte, hogy a költő fejedelemként éljen, mecénások támogatásával, hol a szegény vidéki vagy pesti bohém, hol a Riviérán vagy Párizsban arszlánkodó nagyúr módján. Csoórinál szigorú „egyilelkűség” van, akkor is, ha minden idegszálával a megfoghatatlan jövőbe szeretne beleérezni. Oly evidensen az élet a legfőbb érték előtte, hogy ennél egyszerűbben már nem is mondhatná: „Egyet-

len titkom van csak: szeretek élni! / s nem takargathatom tovább, mert elmúlik az élet." És „elvész a föld, ha nem élhetek / boldogítóan s vakmerően." (*Menekülés a magányból.*)

Miközben a bohémséget (kizárólag a maga szempontjából!) elutasítja, egy másik lehetőségtől is tudatosan s következetesen elfordul: „nem leszek soha pártfő, se tisztos gondnok úr!" — mondja ugyancsak a *Carmina buranában*; s tíz-tizenkét évvel később, a *Sirályvonalban* így dupláz rá: „A holtak üres székében nincs kedvem dermedezni. A megdicsőülöket itt szeretik, a megdicsőülöket itt körbehordják. Korhadt nyelvüket úsztatják formalinban. Túfok portása, hazák házmestere nem leszek! Nem kell a söprű, a kulcs, a hatalom, a megbízatás; a legendák véres ingét csiptessék föl a diófára!". Míg a korábbi versben arról van szó, hogy a bürokratát, az élet gazdagságával szembe forduló, uniformizált személyiséget általában utasítja el, az újabb költeményben a költői lét tisztaságát kívánja megővni azoktól a rákényszeredett szerepektől, amelyek hangzatos, megtévesztő külsőségek formájában sajátítják ki a magyar lírában hagyományos küldetés *látszatát*. Ő nem látszani akar, hanem látni: „Láthatatlan leszek, de látó", és inkább vállalja a rosszkedv szabadságát, mint a magára erőltetett jókedvet: „betyár a magam sorsa ellen, / s nagykedvemben is keserű" (*Zöld utak és mély földutak*). Ezt számos változatban kifejezésre juttatja, jelezvén, mennyire gazdagon és sokrétűen átérzi ezt a választását: „választhatzs (...) várost, országot, túlvilágot, / hol szabad még szegénynek is lenned, / esztelennek és borúsnak, / gyanútlanul is gyanúsnak / vadállat fejre borulónak, / botrányhősnek, tuskés vagánynek, / negyvennapos esők fiának." (*Egy fa omló erkélye alatt.*) Ragaszkodik a szegények erkölcséhez, ahhoz a lemondásra kész igénytelenséghez, mely a szegény embert megvesztegethetlenné teszi: „Boldog vagyok, mert nincsen másom, / csak ez a zúzmárás szegénység, e szívét zaklató kiverttség." Ugyanitt jelzi, hogy semmiféle tetszelgő, romantikus szegényember-szerephez nem ragaszkodik, a szegények erkölcsé eszköze, ha kell, fegyver, a szabad ember lelki és anyagi bőségét megteremtő jövő kiharcolásához: szeretne lenni „(..) kétkedők első nevetése, / jókedvű örült, aki békül, / hogy fogadják el ellenfelül, / országos vad, / akit ha üznek, / hideg szemhéjak fölhasadnak, / s loboncos, zöld fák úszkösödnek." (*Egy kiáltás a hősésbe.*)

Bízik álmainak folytathatóságában, azokban, „(..) kikkel együtt indultam győzni / egy mezítlásos ország nevében, férfimód." (*Álmaim folytatói.*) De nem hagyja magát megvesztegetni, bűnbánó „tékozló fiúként" nem kíván személyes előnyökhöz jutni: „ama tékozló vérű fiú nem én voltam, / moslék-ebéd után nem én habzoltam tortát." (*Úgy éltem eddig.*)

Önmeghatározása a *Második születésem* kötet előtt — melyet nem pusztán a vállalhatóság, hanem a költői nagykorúság szempontjából is jelentős állomásnak kell tekintenünk — végeredményben megtörtént. Ettől a kötettől kezdve már nem annyira ars poeticaszerű megnyilatkozásokban érvényesül, hanem az élet dolgaiban, helyzeteiben. Költői pályájának e nagy fordulópontján megfigyelhetjük, hogy a kötött formát — mely már eddig is érezhetően fellazult — kötetlenebbel cseréli föl; egyre kevesebb az epikailag is elmondható élethelyzet, történet, leírás, a képek merészebben összemarkolt metaforák lesznek, a szerkezet zaklatottabb, sőt csapongóbb, mint eddig. Ugyanekkorról kezd kibontakozni az esszé műfajában, tehát az epikailag elmondhatót, az elméletileg kifejtethetőt egy másik műfajban érvényesíti, kiegészítve mindezt a filmforgatókönyvvel, melyben a műalkotás területén is megtalálja a kollektív munka lehetőségét. Volt kritikusa, aki érdeklődésének sokirányúságát a kibontakozni nem tudó tehetség kapkodásaként próbálta föltüntetni. Kibontakozni nem tudó tehetség? — Csoóri maga is több írásában bevallja, hogy Juhász Ferenc és Nagy László költői felmagasodása láttán olykor elvesztette bátorságát abban, hogy velük versenyre keljen. De a költészet nem versenyfutás, és azt kell meglátnunk, hogy a Tökéletes Mű eszménye helyébe az Értelmes Élet eszményét tudta állítani — méghozzá művekkel. Versben, mely megvallja kudarcait, vereségeit, gyöngeségeit, erőfeszítésének korlátait; filmben, melynek eleven képszerűsége egyszerre reproduk-

cióértékűen valószínű és tisztán metaforikus, epikától, elméleti magyarázattól mentes; esszében, ahol a „prózaiság” vállalható.

Semmi okunk arra, hogy szépítsük: Csoóri költészete úgy alakult át a hatvanas évek elején, hogy szakítása a korábbi gyakorlattal nemcsak eredményeket hozott, hanem veszteségeket is okozott. A dolgot leegyszerűsítve, azt mondhatnám, hogy régebbi versei *szelvények*, vagyis tökéletesebbek, zártabbak, zeneibbek és egységesebb szerkezetűek, mint a következő korszak versei (*A látogató emlékei* kötettel bezárólag). Remélem, senki sem érti ezt úgy, hogy a „konzervatívabb” verstípus vonz jobban, mint a kihagyásosabb, a metaforikusabb, a modernebb. Nem erről van szó. Amikor a *Második születésem* kötet utószavában azt mondja, hogy „Le kell mondani a kinyomozható meséről”, akkor valóban lemond a régi vágású költészet sok eleméről, és nem minden esetben sikerül ezt új költői eszközökkel pótolnia. Versei ettől fogva sokat veszítettek érzékletességükből, emlékezetbe vésődő helyzetek köthetőségükből és — mint mondom — verstani építményük megmunkáltságából. Kialakult a költői gyakorlatában egyfajta monotonitás (például: az ismétlésre bízott asszociációs láncolat) — és ez a monotonitás számomra sokszor modorosságnak hat.

Természetesen az újfajta Csoóri-vers eredményei, vívmányai a fontosabbak, nem a gyöngeségei. Abban szinte egyedülállóan következetes, modern költő, hogy mindig betartja ezt a normát: vers az, amit prózában nem lehet elmondani. A hatvanas évek első felében kimunkált verstípusa többnyire olyan újfajta énekvers, melynek külső kötöttségei csupán emlékeiben őrzik a régifajta formákat, de az egész vers annak az elvnek rendeltetett alá, hogy a lélek a világ tárgyaira kivetítve mutatkozik meg. S aligha van költészetünkben érdekesebb egyéniség abból a szempontból, hogy a személyességben is, a tárgyiasságban is a lehető legmesszebbre megy. Képek és fogalmak oly meglepően váltakoznak verseiben, hogy a megértésért kétszeresen meg kell küzdenünk: lelkileg átélni, értelmileg felfogni a verset ugyanazon pillanatban — ehhez az olvasónak, hallgatónak fokozott befogadói nyitottságra van szüksége.

Csoóri az egyetlen élet elkötelezettje, mégis az ambivalenciák embere. Az ő „objektivitása” nemhogy kizárná a vallomásos hangot, inkább megsokszorozza. Íme a látványos példa: „Tévedés volt a születésem: / én a világ akartam lenni” (*Barbár imádság*). Önmagát a természet erőivel, mozgásformáival, tárgyaival tudja kimondani: „ideköt / idegszálaival a szél, pamutszálaival a köd / s a végső türelem is ide-ötvoz” — mondja hazájáról (*Idegszálaival a szél*). A történelem felmorajló múltját így jeleníti meg ugyanebben a kiemelkedő versében: „Hallgasd, / a tolongó úri zaj: / csikónyerítés, patadobaj. / S a cseréptányérok repedése, / mint a csontoké. / Ezer esztendő török szét velük: / Hunyadi László nyakszirtje, válla —. / Futhatsz a szep-lőtelen Notre Dame elé, / vonagló sátán-torkaiból is az ömlik, az a szennylé, / földed nyomorúsága. (...) ha már sebesülésed ideköt, / ideköt gyógyulásod is.”

A személyesség Csoóri számára egyértelmű a közösségi ember megnyilatkozásával, a tárgyiasság pedig az azonosulást (is) jelenti a többiekkel: „Nevemet elfeledtem, a sokaság vagyok, / nagy meztelenségem a májust elbódítja.” (*Négy önarckép, emlékezetből*.)

A *Jóslás a te idődről* válogatott verseivel és a *Nomád napló* egyidejű esszégyűjteményével Csoóri Sándor az életmű új fordulatához érkezett; a továbbiakban is a *mi időnk* a tét.